

Aleksandar ČILIKOV*

SAKRALNA KULTURNA DOBRA U DJELU STEFANA MITROVA LJUBIŠE

Sažetak: Prvi objavljeni tekst Stefana Mitrova Ljubiše „Opštество paštrovsko u okružju kotorskom“ sadrži i niz podataka o paštrovskim sakralnim kuturnim dobrima. Navode se paštrovske parohije sa pripadajućim selima i brojem parohijana, te čuveni manastiri kao i pojedine parohijske crkve. Iako je riječ o građi nevelikog obima, znameniti pripovjedač upućuje čitaoca na niz dragocjenih podataka o ktitorima, karakteru i sudbini paštrovskih sakralnih dobara. U pripovijesti „Skočidjevojka“ ukazuje se na značaj čuvenog srednjovjekovnog manastira na rtu Ratac kod Bara i njegovo razaranje od strane Mlečana. Sudbina najčuvenijeg pravoslavnog vjerskog središta Boke Kotorske — Manastira Sv. Arhandela Mihaila na Prevlaci — razmatra se u sklopu tematike Ljubišine čuvene pripovijetke „Prokleti kam“. Shvatajući važnost pravoslavnih crkava i manastira za očuvanje nacionalnog identiteta pod tuđinskom vlašću, Ljubiša se u svom političkom radu zalaže i za osnivanje Bokokotorske episkopije, nezavisne od proitalijanske Dalmatinske.

Ključne riječi: *Stefan Mitrov Ljubiša, Paštrovici, crkve, manastiri, Prevlaka, Ratac*

Ne samo na prostoru Crne Gore, već i u širem mediteranskom pojasu, svojom kompleksnom specifičnošću izdvaja se primorska oblast Paštrovića. Nevelika teritorija — nešto oko 65 kvadratnih kilometara — sa obalom prekrivenom rtovima, zatonima i pješćanim plažama, te pitomo brdsko-planinsko zaleđe čini oblast jednom od najljepših i najatraktivnijih u Sredozemlju. Petrovac i Sv. Stefan kao manje urbane destinacije uz živopisno staro arhitektonsko ruralno nasljeđe danas su administrativno utkani u sastav opštinske teritorije grada Budve.¹ Prema mnogim odlikama karakterističnim za viševjekovnu istoriju,

* Dr Aleksandar Čilikov, vanredni član CANU

¹ Od brojnih radova posvećenih spektru koji karakteriše paštrovsku regiju, svojim značajem se posebno izdvajaju: I. Božić, „Srednjovjekovni Paštrovici“, *Istorijski*

paštrovska regija se ukazuje kao poseban kulturno-istorijski fenomen o čemu, između ostalog, svjedoče duga politička i sudska autonomija, te vrijedna kulturna baština u kontekstu koje posebnu vrijednost posjeduju desetine starih crkava i nekoliko manastirska kompleksa zasnovana u srednjovjekovnim vremenima. Gotovo nestvarno djeluje podatak da je na prostoru dužine oko 16 i širine 2 do 6 kilometara do danas sačuvano preko četrdeset starih pravoslavnih hramova i pet manastirskih središta.²

Među najznačajnijim ličnostima koje su izrodili Paštrovići nezaobilazno je ime i djelo pripovjedača i narodnog tribuna Stefana Mitrova Ljubiše (1822–1878). U okviru svog stvaralačkog opusa, shvatajući u čemu leži suština očuvanja etničkog i duhovnog identiteta, znameniti Paštrović usmjerava posebnu pažnju tretiranju tema povezanih sa sudbinom i značajem sakralnih dobara. Štoviše, u svom prvom objavljenom radu iz 1845. g. — „Opštество paštrovsko u okružju kotorskom“, ona su važan segment njegovih razmatranja.³ Podaci relevantni za predmetnu raspravu odnose se na sažete informacije o crkvama i manastirima, pri čemu izostaju opservacije o umjetničkom blagu koje posjeduju — freske, ikone, djela primijenjene umjetnosti..

Već u uvodnom dijelu Ljubišinog teksta o Paštrovićima saopštava se broj od osam parohija pravoslavne crkve u oblasti gdje se nalaze i četiri manastira: Praskvica, Gradište, Duljevo i Reževići⁴ — po Ljubiši prva dva posvećena Sv. Nikoli, a druga dva Sv. Stefanu. Na prvi pogled se čini neobičnim da se kao patron manastira Reževići označava Sv. Stefan ako se zna da u studiji iz 1898. g. Dionisije Miković saopštava da je podignut u slavu Uspenja Bogorodice.⁵ Moguće da je u Ljubišino doba još egzistirala oronula reževička Crkva Sv. Stefana — kasnije srušena, danas obnovljena — i da je slavni Prvomučenik do obnove manastira u drugoj polovini XIX vijeka bio patron čuvenog paštrovskog svetišta.

časopis, IX–X, Beograd, 1959, 151–185; J. Vukmanović, „Paštrovići — antropografsko-etnološka istraživanja“, Cetinje, 1960.

² Od studija posvećenih paštrovskim crkvama i manastirima najobimniju, u monografskoj publikaciji, prezentira A. Čilikov, *Paštrovske crkve i manastiri — zidno slikarstvo*, Podgorica, 2010.

³ S. M. Ljubiša, „Opštество paštrovsko u okružju kotorskom“, *Srpsko-dalmatinski magazin*, Zadar, 1845, 125–131.

⁴ S. M. Ljubiša ne pominje peti paštrovski manastir poznat pod imenom Vojnić, koji je u njegovo doba bio urušen i zapusten, te je obnovljen tek u XX vijeku. O Vojniću osnovni podaci kod A. Čilikov, n. d., 34, 64–69, 160–165.

⁵ D. Miković, „Srpsko-pravoslavni sv-upsenjski manastir Režević u Paštrovićima u Boci Kotorskoj“, *Bosanska vila*, od br. 2 do br. 24, Sarajevo, 1898.

Navodeći da Praskvica i Reževići primaju godišnju pomoć od ruskog dvora od 150 cekina u zlatu, Ljubiša u daljem izlaganju piše o pravoslavnim parohijama.

Za parohiju Praskvica kaže da se nalazi blizu mora s manastirskom posvećenim Sv. Nikoli, koji su Paštrovići sagradili prije 900 godina. Prema Ljubiši, manastir je dobio ime u narodu po obližnjem izvoru s vodom koja je imala ukus praskve — breskve. Zanimljiv je i podatak gdje se konstatuje da kaluđeri nikome ne dozvoljavaju uvid u arhivsku i knjižnu građu bojeći se otimačine, što sprečava istraživače da se bolje upoznaju s manastirskom prošlošću. Smatrajući Praskvicu prilično bogatim manastirskom, Ljubiša nabroja i sela kod kojih se ubiraju parohijalni prihodi: Bečići, Vitov Do, Vrijesno, Slavnjina, Čučuci, Čelobrdo, Đenaši, Blizikuće i gradić Sv. Stefan — svi sa 578 stanovnika. U dijelu teksta posvećenom Praskvici S. M. Ljubiša ne pominje drugu manastirsku crkvu, Sv. Trojice, koja je bila aktivna u njegovo doba s obzirom na to da je izgrađena i ukrašena freskama krajem XVII vijeka.⁶

Parohija Poličak (Podličak) okupljena je oko Crkve Uspenja Bogorodice prema kojoj gravitiraju sela sa 274 stanovnika: Poličak, Rustovo, Pržno, Marović, Burane, Podbabac i Lakanje Brdo.

U parohiji Duljevo, filijali dečanske lavre, nalazi se manastir posvećen Sv. Stefanu za koji Ljubiša kaže da je izgrađen pod brdom u jednoj dolji (dolini) po kojoj je i dobio ime. Ističući da je iguman Manastira Dečani Paštrović koji je služio u Duljevu, znameniti pripovjedač navodi da se u parohiji nalaze sljedeća sela sa 140 stanovnika: Ključa, Dabković i pola Slavnjine.

Selo Tudorovići s parohijalnom Crkvom Sv. Nikole smatra se prostorno najvećim i njemu su u okviru parohije pridodati selo Vrba i pola sela Blizikuće — ukupno 445 stanovnika.

Kao centar pete parohije navode se Reževići, manastir koji je dobio ime po istoimenoj rijeci s većim brojem mlinova na vodi koja nikada ne presušuje. U doba srpskog carstva, piše Ljubiša, na ovom mjestu bila je neka gostionica koju su pobožni mještani srušili i na njenom mjestu izgradili crkvu. Prvobitni hram bio je malen, no zahvaljujući pomoći ruskog dvora crkva i manastir su obnovljeni i uvećani. Reževičkoj parohiji sa 856 žitelja pripadaju sljedeća sela: Novoselje, Brda, Žukovica, Režević, Krstac, Katun, Rijeka, Drobnić i Čamin Do.

⁶ O Crkvi Sv. Trojice osnovni podaci kod A. Čilikov, n. d., 30–31, 131–138, 208–210.

U sadašnjem Petrovcu, kaže Ljubiša, egzistirala je parohija Lastva (Castel-Lastva) sa Crkvom Sv. Ilije kojoj je, uz naselje, pripadalo i selo Golubovići — oboje sa 378 stanovnika.

Sedma parohija od naznačenih vezana je za Manastir Gradište, sa statusom filijale dečanske lavre, u kome se nalazi Crkva Sv. Nikole — pripadajuća sela su: Popova Njiva, Magazin i Buljavica (Buljarica) sa 175 seljana. Drugu manastirsku crkvu, Uspenja Bogorodice, Ljubiša ne pominje, dok treća, posvećena Sv. Savi, nije postojala u njegovo vrijeme.

U posljednjoj pobrojanoj, osmoj parohiji pod imenom Kaluderac, oko slave Sv. Apostola Petra i Pavla okuplja se 230 parohijana iz sela Kaluderac i Đurovići.

Pišući o paštrovskim crkvama i manastirima, S. M. Ljubiša u svom spisu posvećenom zavičaju navodi da pored parohijalnih u oblasti ima više crkvice i kapela — Blizikuće, Novoselje, Katun, Golubovići, Đurovići... Svjedoči i o malom broju duhovnika kao i o nedostatku sveti-teljских mošti, te saopštava da su manastiri više bogati nego siromašni. Na samom kraju spisa dolazimo do veoma važnog podatka za istoriju crkve u Paštrovicima, koji se odnosi na godinu 1812. i doba francu-ske uprave. Nakon paštrovske pobune Francuzi su poharali Manastir Praskvicu i tom prilikom, nakon rušenja patronalne crkve, opljačkali bogatu manastirsku riznicu u kojoj je, između ostalog, bila sačuvana bogata arhivska građa o Paštrovicima. Nakon tog pohoda, Francuzi su, navodi Ljubiša, strijeljali u Budvi zarobljene praskvičke monahe Dimitrija Ljubišu i Petronija Mikovića, kao i crkvenog tutora Marka Kenteru. Vandalizam francuskih vojnika ogleda se i u Ljubišinoj tvrdnji da su se listovi raskomadanih crkvenih knjiga mogli primijetiti na cijeloj trasi puta od Praskvice do Budve.

U književnom opusu S. M. Ljubiše kapitalna djela predstavljaju *Pripovijesti crnogorske i primorske*⁷ i, nedovršena, *Pričanja Vuka Dojčevića*.⁸ U kontekstu piščevog odnosa prema sakralnim temama poseban akcent treba usmjeriti ka onim djelovima *Pripovijesti* vezanim za priče „Skočidjevojka“⁹ i „Prokleti kam“¹⁰, obje smještene hronološki u doba XV vijeka.

⁷ Po prvi put su štampane u štampariji Dragutina Pretnera — Dubrovnik, 1875.

⁸ Objavljena u više brojeva lista *Srpska zora*, Beč, 1877.

⁹ „Skočidjevojka“ je po prvi put objavljena u *Narodnom koledaru, novi i stari* Matice dalmatinske 1873, XI, 88–131.

¹⁰ „Prokleti kam“ se po prvi put objavljuje u listu *Otaždbina* 1875.

Storija o Stevanu i Ruži u „Skočidjevojci“, pored ostalog, donosi kazivanja o jednom od najznamenitijih Paštrovića, Stefanu Štiljanoviću — jedinoj kanonizovanoj ličnosti oblasti koja je, prema lokalnoj tradiciji, u drugoj polovini XV vijeka predstavljala posljednjeg paštrovskog kneza.¹¹ Zbog sukoba s Mlečanima, u okviru čijeg su državnog sistema Paštrovići imali autonoman status, knez Stefan Štiljanović napušta rodni kraj i odlazi za Vojvodinu gdje će, služeći njemačkog cara, predvoditi borbu protiv Turaka. U dostupnoj arhivskoj građi Stefanu se pripisuje plemićki status, te titule kneza, kralja pa čak i cara. Određeni istorijski izvori definišu ga i kao posljednjeg srpskog despota. Nakon smrti (poslije 1540) i prenosa mošti u Manastir Šišatovac napisano je *Pohvalno slovo* i, kasnije, *Povesno slovo* (1631) i *Služba* (1675). Analizom navedenih spisa uočavaju se brojne pojedinosti o čuvenom paštrovskom knezu gdje se, između ostalog, kaže da je rodom Paštrović kao i da je bio veliki zaštitnik sirotinje. Na njegovom grobu pojavljivala se čudesna svjetlost noću i nakon uklanjanja nadgrobne ploče pronađeno je netaknuto tijelo. U crkvenoj literaturi paštrovski uglednik najčešće se oslovljava sa „sveti i pravedni knez Stefan“. U kontekstu opisa kneza Stefana Štiljanovića, S. M. Ljubiša iznosi tvrdnju i da je bio ktitor Manastira Praskvica, što ne odgovara relevantnim istorijskim podacima. Na osnovu sadržaja sačuvanog prepisa osnivačke povelje pouzdano je utvrđeno da je pomenuti manastir 1413. g. zasnovao zetski gospodar Balša III.¹²

U pripovijesti „Skočidjevojka“, pod posebnim naslovom „Rotac“, S. M. Ljubiša na samom početku pripovijeda: „Pri moru, među Lastvom i Barom, vidiš i danas razvale starog manastira Bogorodičina na Rocu, ili Racu ili Rtu; kako kome ljepše na uhu zvuči; takođe i gomile razorenijeh gradića Haja i Nehaja koji leže manastiru na pogled.“ Riječ je o ostacima starog manastira poznatog pod imenom Bogorodica Ratačka za koji Ljubiša smatra da su ga 1310. g. sazdali srpski kralj Milutin i njegova majka Jelena Anžuska. Manastiru su u prošlosti, prema kraljevskoj povelji izdatoj u Nerodimu (Nerodimlju), prema Ljubiši, pripadali brojni zemljišni kompleksi i sela u barskoj nahiji i paštrovskoj opštini. U pripovijedanju o Ratcu ističe se da je u vrijeme druge polovine XV

¹¹ O karakteru kanonizacije Stefana Štiljanovića sažete informacije prezentira L. Pavlović, *Kultovi lica kod Srba i Makedonaca*, Beograd 1952, 155–161.

¹² Prepis osnivačke povelje na italijanskom jeziku objavio je K. Jiriček, *Spomenik SKA*, XI, Beograd, 1892, 8–67; prepis na srpskom jeziku iz 1728. g. kod P. Šerović, „Povelja o osnivanju manastira Sv. Nikole u Praskvici i njeni dodaci“, *Istorijski časopis SAN*, Beograd, 1955, 323–332.

vijeka manastir bio ekonomski bogat i zasipan poklonima, te da se isticao pobožnošću i učenjaštvom. Svetilištem je u ta vremena upravljao iguman Serafim Popović, kako kaže Ljubiša, „posnik, propovijednik i žarki rodoljub“. Upravo na ovom svetom i uglednom mjestu obreo se knez Stefan Štiljanović koji saopštava igumanu Serafimu da namjerava napustiti Paštroviće prije nego ga Mlečani ubiju. Nakon ispovijesti i pričešća slavni knez povjerava manastiru na čuvanje testament u kome saopštava da ukoliko ne bude moguće dodijeliti sopstvenu imovinu sestriću, da se ona podijeli Ratačkom i manastirima Praskvica i Duljevo. Za Duljevo se ističe da ga je sagradio car Dušan — ova konstatacija će biti djelimično potvrđena kasnijim naučnim istraživanjima.¹³ Ljubišina storija o sudbini Ratca završava se tvrdnjom da su ga ubrzo po kneževom odlasku srušili Mlečani topovskom paljbom s mora. Veći dio manastirskog bratstva otišao je u paštrovske manastire — najviše u Gradište — dok je iguman Serafim pobjegao u Brčeoski manastir. Na samom kraju, S. M. Ljubiša kaže da je razrušeno svetilište bilo zapustjelo narednih 50 godina te da su ga djelimično obnovili 1468. g. i u njemu zasnovali duhovni život pobožni fratri „mala braća“ (franjevci) — u XVII vijeku, proćeravši fratre, ponovo ga ruše Turci. U okviru Ljubišinog razmatranja o hronologiji i karakteru manastirskog kompleksa na Ratcu, posebnu pažnju privlači tvrdnja o ktitorskoj ulozi Jelene i Milutina. Na osnovu do danas objavljenih rezultata arheoloških istraživanja, utvrđeno je da na ratačkom lokalitetu postoje ostaci tri crkve, sve iz različitih vremenskih perioda — najstarija iz XI vijeka kao centar opatije osnovane od strane benediktinaca; druga iz druge polovine XII vijeka i treća, vrlo vjerovatno, započeta 1347. g.¹⁴ Ne treba isključiti mogućnost da je u vrijeme vladavine Milutina i Jelene, velikih crkvenih donatora, manastir obnavljan i bogato darivan, no to se teško može odnositi na izgradnju manastirskih crkava. Isto tako, ovaj stari benediktinski katolički samostan mogao je biti na početku XV vijeka preuzet od strane pravoslavnih monaha — možda i u okviru akcije unijačenja pravoslavnog življa primorskih regija, što se posebno odražavalo u rejonu Paštrovića. Ljubišino isticanje pripadnika

¹³ Ktitori Manastira Duljevo bili su kraljevi Stefan Dečanski i Dušan koji su i naslikani na južnom zidu zapadnog traveja Crkve Sv. Stefana. Njihovu identifikaciju ustanovio je u izvanrednoj studiji D. Vojvodić, „Srpski vladarski portreti u manastiru Duljevu“, *Zograf*, br. 29, Beograd, 2002–2003, 144–158.

¹⁴ O manastirskom kompleksu na Ratcu sažeti podaci, sa starijom literaturom, kod R. Vujičić, *Srednjovjekovna arhitektura i slikarstvo Crne Gore*, Podgorica, 2007, 101–102, 104, 129–130.

dinastije Nemanjić kao ktitora može se tumačiti kao izraz viševjekovne ustanovljene paštrowske tradicije pripisivanja zasnivanja brojnih crkava i manastira vremenima vladavine Nemanjića Zetom.

Među Ljubišnim pripovijestima najviše stranica posvećeno je „Prokletom kamu“, gdje se autor, prema mišljenju stručnjaka, najviše približio romanesknoj formi. Ovo izvanredno književno štivo, smješteno u doba XV vijeka, zasnovano je na narodnom predanju o rušenju najslavnijeg i najznačajnijeg pravoslavnog vjerskog centra Boke Kotorske — Manastira Sv. arhanđela Mihaila na Prevlaci.¹⁵ U petom dijelu pripovijesti, naslovljenom imenom „Prevlaka“, znameniti Paštrowić saopštava: „Ravan Soliočkog Polja pruža se sred grbaljske župe čak do kotorskog zalijeva. Pri obali podno polja leži blato i močvara, nekadašnji ribnjaci manastira Prevlake a poslije njih solila, gdje su Mlečići u plitkijem potkopima miješali slatku sa slanom vodom da od njih sleđenijeh načine bijelu i tmastu so. Sa sred te obale spušta se u zalijev niski brežuljasti rat zvani Prevlaka, koji obalu dijeli a luku predvaja. Sjeverna strana ostaje pri Tivtu, pitomo i ribljivo pristanište, ljetica i raskoš kotorske gospode. Južnu stranu zapučaju zelena brda i po brdima sela ljuštička i krtoljska, gdje su bivali kmetski stanovi prevlačkog manastira, koja sela i dan danas zovu Miholjskijem Zborom.

Na sred toga rta, nasaden lozom i maslinom, bijelio se za vremena naše povijesnice pravoslavni manastir prevlački namijenjen Saboru arhanđela Mihaila. Kažu da ga je gradio pri kraju dvanaestoga vijeka prvovjenčani kralj Nemanja Prvi i da mu je zvonik bio takve visine, da, kad su ga Mlečići prahom oborili, podigao je svojijem padom u more tako strašni vodeni slap, da je odskočke oškropio obližnje krtoljske kuće. No da sve istinu rečem, ja se nijesam toliko potežio da obaznam ko je tomu manastiru temelj udario i količak mu je zvonik bio, no sam se bavio najviše da znam i iznađem ko ga je i s čega u gomilu pretvorio.“ U nastavku citiranog teksta daje se na znanje da su u doba XV vijeka u manastiru boravila 72 monaha — dijelom starosjedilaca, dijelom prebjeglih iz opustošenih predjela „gornje zemlje“. Slavni manastirski kompleks zbog svoje političke i duhovne uloge bio je, kako se u pripovijesti saopštava, trn u oku mletačkim vlastima. Iskoristivši pohlepu kotorskog građanina Druška, koji je bio u imovinskom sporu s manastirskom

¹⁵ Osnovne podatke o manastirskom kompleksu na Prevlaci saopštavaju T. Pejović — A. Čilikov, *Pravoslavni manastiri Crne Gore*, Podgorica, 2011, 78–82 i R. Vujičić, n. d., 64–67. O genezi i karakteru prevlačkog manastira, sa starijom literaturom, opsežne podatke donosi P. Malbaša, *Dva crnogorska manastira*, Cetinje, 2003, 7–103.

upravom, Mlečani ga nagovore da otruje prevlačke monahe, što je ovaj i izvršio, otrovavši nehotice i sebe. Pod izgovorom da su duhovnici umrli od kuge, mletačka mornarica je bombardovanjem srušila čuveno svetište. Na osnovu narodne legende koja je Ljubiši poslužila kao siže za „Prokleti kam“, prevlački monasi su kanonizovani od strane Srpske pravoslavne crkve. Među istraživačima koji su se bavili proučavanjem geneze prevlačkog manastira vlada jedinstven stav da su ga, prije obnove u doba vladavine kralja Stefana Prvovjenčanog, podigli benediktinci — mišljenja o vremenu građenja su različita i kreću se u širokom rasponu od IX do prve polovine XII vijeka. Čini se da sâm autor pripovijesti posjeduje neke dileme o drevnosti svetišta jer navodi da se nije trudio da ustanovi kada je tačno sagrađeno. Pomen „prvovjenčanog kralja Nemanje I“, koji se odnosi na Stefana Prvovjenčanog, korespondira s naučnim saznanjima koja, između ostalog, svjedoče da je u Manastiru arhandela Mihaila bilo početkom XIII vijeka sjedište Zetske episkopije koja je 1246. g. unaprijeđena u rang mitropolije. Kao važno kulturno, političko i duhovno središte, manastir je bio i centar Svetomiholjske metohije — Svetomiholjski zbor u čijem sastavu su se nalazila okolna sela s preko 20 crkava. Bogati i ugledni pravoslavni vjerski centar koji je ubirao i znatne prihode od obližnjih solila bio je neprestano u sferi interesa kotorske vlastele. Nakon propasti Dušanovog carstva, Svetomiholjska metohija bila je u posjedu brojnih gospodara: Balšića, Crnojevića, Sandalja Hranića, kotorske vlastele i, na kraju, Mlečića. Zetski mitropolit krajem XIV vijeka napušta Prevlaku, izmjestivši mitropolitsko sjedište u Manastir Prečista Krajinska kod Ostrosa u Krajini. Od tog momenta pa do tridesetih godina XV vijeka svetište se rijetko pominje u arhivskim izvorima — u jednom dokumentu iz 1461. g. čita se da je crkva ruinirana i da na Prevlaci nema monaha. Ljubišino kazivanje o bratstvu od 72 monaha u vrijeme uspona vladarske porodice Crnojevića, periodu kada je već više decenija Mitropolija sa Prevlake dislocirana, svakako upućuje na provjeru istinitosti izrečene tvrdnje — u svakom slučaju sagu o stradanju prevlačkih monaha i njihovog manastira Srpska pravoslavna crkva drži za vjerodostojnu.

Sumirajući sažete opservacije o interesovanju za sakralnu baštinu u Ljubišinom književnom opusu, među brojnim, padaju u oči neke bitne konstatacije. U okviru navedenih kazivanja evidentno je da znameniti pripovjedač ne posvećuje bilo kakvu posebnu pažnju sakralnoj umjetničkoj kulturi. U prilog izrečenom pomenimo paštrovske manastire — nabrojane u „Opštstvu paštrovskom u okružju kotorskom“ — koji su, pored riznica, na unutrašnjim zidovima hramova imali šest fresko-dekoracija

nastalih u vremenima XIV i XVII vijeka. S druge strane, isijava veliko interesovanje za stare, devastirane i ruinirane manastire poput onih na Prevlaci i Ratcu kao neka vrsta lamenta nad slavnim vremenima ugleda i blagostanja u doba nemanjićke vladavine Zetom — u tom kontekstu kao njihovi rušitelji označavaju se Mleci koje Ljubiša smatra ništa manje vandalima i zavojevačima od Turaka. Ovakav stav je potpuno razumljiv ukoliko se napravi osvrt na pripovjedačev odnos prema sudbini pravoslavne crkve u vrijeme njegovog života, kada su Boka i Paštrovići bili pod upravom Austrougarske. Kako su se u Ljubišino vrijeme pravoslavci Boke Kotorske nalazili pod jurisdikcijom Dalmatinske episkopije kojom je stolovao vladika Stefan Knežević, njegova aktivnost ga dovodi u otvoreni sukob s književnikom koji ga je smatrao protivnikom pravoslavlja i italijanskim simpatizerom. Sukob dvije znamenite ličnosti pretvorio se u pravi rat, što je rezultiralo i prekidom Ljubišinog poslaničkog mandata — od 1864. do 1866. Na Ljubišinu inicijativu zahtijevano je od austrougarskih vlasti 1869. g. osnivanje Bokokotorske episkopije, odvojene od Dalmatinske, što je i usvojeno postavljanjem Gerasima Petranovića za prvog episkopa. Ovo je predstavljalo značajan događaj za Ljubišu i pravoslavce Boke i pored činjenice da, i uz piščevo zalaganje, za prvog episkopa nije postavljen njegov rođak arhimandrit Visarion Ljubiša, koji će u godini smrti slavnog tribuna i pripovjedača biti hirotonisan u čin crnogorskog mitropolita.

Završavajući raspravu o problematici sakralne kulturne baštine u književnom djelu S. M. Ljubiše, neophodno je napomenuti da se prezentirano može smatrati samo dijelom opservacija u kontekstu tretiranja teme čija sveobuhvatna analiza zahtijeva šire i kompleksnije stručne elaboracije.

Aleksandar ČILIKOV

SACRAL CULTURAL PROPERTIES IN THE WORK
OF STEFAN MITROV LJUBIŠA

Summary

The first published text of Stefan Mitrov Ljubiša “Opštestvo paštrovsko u okružju kotorskom”, contains a series of data on sacral cultural properties of Paštrovići. It indicates the parishes of Paštrovići with related villages and number of parish community members, famous monasteries as well as the particular parish churches. Although it is the material smallish in volume the renowned narrator refers the reader to the

series of valuable information on patrons, character and the faith of sacral properties of Paštrovići. The account “Skočidjevojka” addresses the importance of well-known medieval monastery on the cape Ratac near Bar and its destruction by Venetians. The faith of the most famous orthodox religious core of Boka Kotorska — St. Archangel’s Mihailo Monastery at Prevlaka — has been considered within the thematic matter of the Ljubiša’s famous novel “Prokleti kam”. Realizing the importance of the orthodox churches and monasteries for the preservation of the national identity under the alien rule, in his political engagement Ljubiša is pleading also for the foundation of the Diocese of Boka Kotorska, as independent from the pro-Italian Dalmatian one.

Key words: *Stefan Mitrov Ljubiša, Paštrovićs, churches, monasteries, Prevlaka, Ratac*